

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
VI Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 19 квітня 2019 року)

Суми
2019

КОРОЛЬ В. М.

канд. іст. наук

СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ СИСТЕМИ ТРУДОВИХ РЕЗЕРВІВ СРСР

Державні трудові резерви (ДТР) в СРСР були централізованою системою професійно-технічної освіти протягом 1940-1959 рр. З огляду на постійний пошук найефективніших шляхів організації якісного навчання персоналу і політики забезпечення потреб економіки у робочій силі історія радянської системи державних трудових резервів періоду повоєнної відбудови економіки України доволі часто привертала увагу дослідників.

Сучасна українська історіографія навчальних закладів трудових резервів сформувалася після отримання державою незалежності. Перш за все, над даною проблематикою ще з радянських часів продовжувала працювати О. А. Бомбандьорова. Захищена у 2000 р. кандидатська дисертація дослідниці довгий час залишалася єдиною вітчизняною роботою такого рівня, що безпосередньо присвячена діяльності закладів ДТР. Автором було з'ясовано низку істотних недоліків навчально-виховної роботи шкіл ФЗН та училищ. Наголошувалося на невідповідності матеріально-технічної бази більшості закладів професійно-технічної освіти УРСР вимогам навчального та виробничого процесів, а також на складному матеріально-побутовому становищі учнівського контингенту [3].

Однак робота О. А. Бомбандьорової стосувалися лише періоду радянсько-німецької війни і хронологічно обмежувалася 1941–1945 рр. До того ж дослідниця головним чином зосередилася на вивченні навчально-виховного та

виробничого процесу в установах ДТР. При цьому ціла низка соціально-економічних та соціокультурних аспектів діяльності вказаної структури залишилися невисвітленими або були згадані лише побіжно і не отримали детального аналізу.

В 2017 р. була успішно захищена дисертація В. М. Короля, яка якраз була присвячена заповненню білих плям і лакун та комплексному дослідженню історії системи ДТР України [12].

Також роль шкіл ФЗН та ремісничих училищ у формуванні робітничих кадрів для відбудови важкої промисловості певним чином розглянуто у дисертації М. К. Лободи [14]. Дещо пізніше вона окремо аналізує загальний стан трудових ресурсів України під час німецької окупації та у післявоєнний період [15]. Проте діяльність системи ДТР розглядається істориком як частина більш широкого комплексного дослідження особливостей використання працездатного населення у важкій промисловості України та основних напрямів політики тоталітарних держав у сфері його залучення до виробництва. Зрештою, у своїх працях автор приходиться до думки, що незважаючи на всі недоліки мобілізації та організації навчання молоді, підготовлені в навчальних закладах системи трудових резервів численні робітничі кадри вчасно зіграли надзвичайно важливу роль у масовому і систематичному поповненні колективів підприємств.

У 2004 р. світ побачило унікальне видання енциклопедичного характеру «Профтехосвіта України ХХ ст.». Воно містить нариси з історії професійно-технічної освіти кожної області України та біографічні відомості визначних діячів даної галузі. Однак авторами текстів цього видання здебільшого виступили не фахові історики, а

педагоги, працівники обласних управлінь освіти, краєзнавці-аматори [19].

Аналізуючи джерела забезпечення машинобудування робочою силою в умовах повоєнної відбудови промисловості України, діяльність закладів системи ДТР з підготовки кваліфікованих кадрів для зазначеної галузі вивчала Л. М. Хойнацька. Також в її публікаціях містилися оцінки соціальної та молодіжній політиці радянського уряду [22].

Залучення до закладів системи трудових резервів як фактор деформації статево-вікової структури сільського населення розглядав В. М. Гаврилов [4]. У роботах І. Л. Лікарчука та А. В. Селецького висвітлюється історія розвитку професійної підготовки робітничих кадрів в Україні у радянську добу. Аналізується соціально-економічна і суспільно-політична зумовленість виникнення системи трудових резервів, їх функціонування та зміни у структурі цієї системи підготовки робітників. Подається реконструкція педагогічного досвіду нижчої професійної освіти 1940-х – 1950-х рр. Розглядаються організаційно-педагогічні форми і зміст підготовки, а також методи управління ДТР в умовах функціонування адміністративно-командної системи [13; 20].

Заслужують уваги також роботи Г. М. Голиша, Л. Г. Голиш, І. М. Грідіної, Н. М. Касьянкової та М. О. Соловей в яких аналізуються наслідки Другої світової війни для неповнолітніх громадян, тогочасні проблеми сирітства і безпритульності. Зверталася увага на значну роль системи трудових резервів у подоланні згаданих проблем у повоєнні часи. Зокрема показано механізм передачі безпритульних підлітків до шкіл ФЗН та училищ через дитячі кімнати міліції та приймальники-розподільники [5; 6; 7; 11; 21].

Цінною є робота О. В. Янковської, що стосується державної соціальної політики у другій половині 1940-х –

середині 1950-х рр., а також її сприйняття пересічними мешканцями України. Автор показала жахливі нестатки, напівголодне існування, важку працю молодих осіб, що були призвані чи добровільно потрапили до шкіл ФЗН [24].

Тема знайшла розкриття і на регіональному рівні. Деякі аспекти залучення молоді до ДТР та її професійно-технічної підготовки були проаналізовані в межах окремих областей України. Так, М. А. Алфьоров у монографії здійснив аналіз міграційної політики радянського уряду на Донбасі, розкрив роль призовів до шкіл та училищ трудових резервів у перебігу демографічно-міграційних процесів та їх значення для економічного розвитку регіону у 1940-х – 1950-х рр. [1].

Обставини та умови мобілізації молоді до професійно-технічних навчальних закладів Донеччини вивчали К. Ю. Жбанова та Н. Ф. Шипік [10; 23].

М. О. Бистра, П. В. Добров та Я. С. Овчиннікова досліджували умови навчання та праці неповнолітніх у школах ФЗН та училищах Донбасу. Втім, хоча ці роботи і присвячені трудовим резервам, однак хронологічно вони стосуються лише часу напередодні та в перші місяці війни з Німеччиною [2; 8; 18]. Трудова діяльність підлітків в умовах війни у Донбаському регіоні розглядалася також Л. В. Лукіною [16].

Роль жінок у підготовці робітничих кадрів для промисловості Донеччини в 1943 – 1945 рр. вивчала І. М. Єсіп. Зокрема, нею наводилися певні дані про чисельність дівчат-трудрезервниць у Східній Україні у вказаний період [9].

Особливості мобілізації закарпатської молоді до закладів системи ДТР вивчав В. В. Міщанин. Він розглядає призови юнаків та відправку їх до шкіл ФЗН Східної України не тільки як засіб для використання робочої сили, а й у якості пом'якшеного різновиду депортації невдоволених

колективізацією у регіоні. Автор наголошує, що таким чином влада попереджувала можливу участь молоді Закарпаття у спротиві радянізації [17].

Таким чином, у сучасній науковій літературі тією чи іншою мірою знайшли своє відображення найважливіші аспекти функціонування навчальних закладів ДТР України відбудовчого періоду (1943–1950 рр.).

1. *Алфьоров М. А.* Міграційні процеси та їх вплив на соціально-економічний розвиток Донбасу (1939-1959 рр.) : монографія. Донецьк : Укр. культурол. центр, Донецьке від-ня НТШ, 2008. — 192 с.

2. *Бистра М. О.* Професійно-технічна освіта в Донбасі напередодні та в перші місяці Великої Вітчизняної війни // Історичні і політологічні дослідження. 2010. № 3-4 (45-46). С. 188-193.

3. *Бомбандьорова О. А.* Підготовка та використання трудових резервів України в період Великої Вітчизняної війни : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2000. 205 с.

4. *Гаврилов В. М.* Набори до закладів системи трудових резервів як фактор деформації статеві-вікової структури населення колгоспних сіл // Наукові записки Таврійського національного університету імені В. Вернадського. Серія : Історичні науки. 2012. Т. 25 (64). № 2. С. 72-85.

5. *Голиш Г. М.* У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України в 1941-1945 рр.: монографія. Черкаси: Черкас. ЦНТЕІ, 2005. 323 с.

6. *Голиш Л. Г.* Функціонування спеціальних дитячих установ УРСР у 1943—1950 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Черкаси, 2007. 25 с.

7. *Грідіна І. М., Касьянова Н. М.* Діяльність органів міліції Донбасу щодо ліквідації безпритульності і бездоглядності у 1943-1953 роках // Вісник Донецького національного університету. Серія Б, Гуманітарні науки. 2008. № 2. С. 229-234.

8. *Добров П. В., Овчиннікова Я. С.* Умови життя дітей та підлітків Донбасу в перший період Другої світової війни 1939-1942 // Історичні і політологічні дослідження : зб. наук. пр. 2008. № 1-2. С. 45-52.

9. *Єсін І. М.* Роль жінок у підготовці робітничих кадрів для промисловості Донеччини в роки Великої Вітчизняної війни (1943—1945 рр.) // Нові сторінки історії Донбасу: зб. ст. 2010. Кн. 19. С. 49-60.

10. *Жбанова К.* Організований набір робітників у відбудові Донбасу (1943-1950 рр.) // Сіверянський літопис. 2015. № 1. С. 174-181.

11. *Касьянова Н. М.* Організація виховного процесу дітей-сиріт післявоєнного Донбасу // Наукові праці / Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили. 2009. Т. 104: Сер.: Історія. Вип. 91. С. 100-107.

12. *Король В. М.* Навчальні заклади системи трудових резервів у період відбудови економіки України (1943-1950 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Запоріжжя, 2017. 234 с.

13. *Лікарчук І. Л.* Управління системами підготовки кваліфікованих робітників в Україні (1888-1988 рр.): монографія. К. : Вища школа, 1998. 256 с.

14. *Лобода М. К.* Використання трудових ресурсів у відбудові важкої промисловості України (1943-1950 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2007. 234 с.

15. *Лобода М. К.* Трудові ресурси у важкій промисловості України під час нацистської окупації та у відбудовний період (1941-1950). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2012. 206 с.

16. *Лукінова Л. В.* Трудова діяльність молоді України в умовах війни 1941-1945 рр. : (За матеріалами Донбаського регіону) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Луганськ, 2007. 19 с.

17. *Мищанин В. В.* Закарпатська молодь в школах ФЗН: навчання чи змушена міграція? // Русин. 2009. № 3-4. С. 155-161.

18. *Овчиннікова Я. С.* Умови навчання та праці неповнолітніх Донбасу у навчальних закладах системи державних трудових резервів СРСР у 1940-1941 роках // Наукові праці / Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили. 2009. Т. 104: Сер.: Історія. Вип. 91. С. 78-83.

19. Профтехосвіта України : XX століття: енцикл. вид. / за ред. Н. Г. Ничкало. Київ: АртЕк, 2004. 872 с.
20. *Селецький А. В.* Професійна підготовка робітничих кадрів в Україні (1920-1959 рр.): монографія. Київ: Вид-во Ін-ту проф.-техн. освіти НАПН України, 2012. 176 с.
21. *Соловей М. О.* Дитячі будинки Донбасу у 1943-1965 роках: автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Донецьк, 2009. 23 с.
22. *Хойнацька Л. М.* Відновлення машинобудівної індустрії України та його соціальні наслідки (1943-1950 рр.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2003. 232 с.
23. *Шипік Н. Ф.* Мобілізації молоді до навчальних закладів професійно-технічної освіти системи трудових резервів Донеччини у 1944-1949 рр. // Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія, політологія. 2012. Вип. 3. С. 19-29.
24. *Янковська О.* Соціальна політика держави очима робітників і селян // Пovoєнна Україна : нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): у 2 кн., 3 ч. / Ін-т історії України НАН України; відп. ред. В. М. Даниленко. Київ, 2010. Кн. 1, ч. 1-2. С. 293-351.